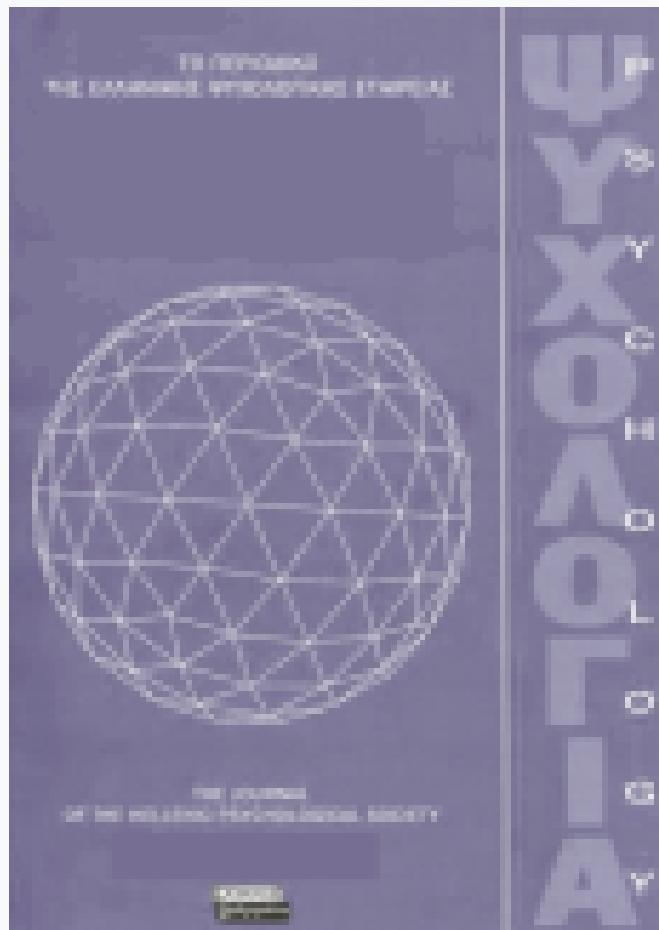

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 12, No 4 (2005)

The interplay between particular/national and ecumenical themes in the management of the dilemma of nationalism/patriotism

Αντώνης Σαπουντζής

doi: [10.12681/psy_hps.23986](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23986)

Copyright © 2020, Αντώνης Σαπουντζής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Σαπουντζής Α. (2020). The interplay between particular/national and ecumenical themes in the management of the dilemma of nationalism/patriotism. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 12(4), 624–641. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23986

Η εναλλαγή ιδιαίτερων / εθνικών και οικουμενικών θεμάτων στη διαχείριση του διλήμματος εθνικισμός / πατριωτισμός

ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΗΣ
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το αρθρο αυτό προσπαθει να εξετάσει τα ρητορικά εργαλεία με τα οποία οι ομιλητές παρουσίασαν τον εαυτό τους ως πατριώτες, αποποιούμενοι παραλληλα πιθανές κατηγορίες ότι είναι εθνικιστές. Οι ομιλητές συμμετείχαν σε μία ερευνα για τον εθνικισμό. Ελήφθησαν συνεντεύξεις από 57 άτομα, τα οποία ήταν οργανωμένα μελη των έξι μεγαλύτερων πολιτικών κομμάτων της Ελλάδας εκείνης της περιόδου. Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν ανοικτές συνεντεύξεις που είχαν ως θέμα το Μακεδονικό ζήτημα. Μετά την απομαγνητοφόνηση τους αναλύθηκαν με τη μέθοδο της ανάλυσης λόγου (Edwards, 1997; Potter, 1996; Potter & Wetherell, 1987). Βρέθηκε ότι σε πολλές περιπτώσεις οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούσαν εναλλάξ ιδαιτέρα / εθνικά και οικουμενικά θέματα προκειμένου να παρουσιαστούν ως πατριώτες. Συχνά δηλαδή οι συμμετέχοντες ισχυρίζονταν ότι υποστήριζαν την Ελλάδα στη συγκεκριμένη κρίση όχι γιατί ήταν η χώρα τους αλλά γιατί είχαν παραβιαστεί κάποιες παγκόσμια αποδεκτές αρχές.

Λέξεις-κλειδιά: Πατριωτισμός, εθνικισμός, ιδεολογικά διλήμματα. Ανάλυση λόγου.

Εισαγωγή

Στις κοινωνικές επιστήμες άλλα και στην κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα γίνεται πολύ συχνά ένας διαχωρισμός ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς τύπους εθνικού φρονήματος: στον «πατριωτισμό» και στον «εθνικισμό». Βάσει αυτού του διαχωρισμού, συχνά ο πατριωτισμός θεωρείται ως ένα αμυντικό και «λογικό» εθνικό φρόνημα, ενώ, αντίθετα, ο εθνικισμός θεωρείται ως «παράλογος» και επιθετικός τύπος εθνικού φρονήματος. Φυσικά, οι δύο αυτοί τύποι εθνικών φρονημάτων συναντώνται και χρησιμοποιούνται και σε καθημερινό επίπεδο από απλούς ανθρώπους, ενώ ορισμένες φορές γίνεται ειδική μνεία σε αυτούς όταν κάποιο «εθνικό» θέμα βρίσκεται στην επικαιρότητα. Ένα τέτοιο σχετικά πρόσφατο παράδειγμα αποτέλεσε και η κρίση μεταξύ

Ελλάδας και Πρωτηνίας Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας που δημιουργήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Κατά την περίοδο αυτή, και με αφετηρία το χειρισμό της κρίσης από τις κυβερνήσεις που ήταν στην έξουσία και τις αντιδράσεις του κόσμου. Συχνά τα κόμματα της Αριστεράς έκαναν λόγο για κρίση εθνικισμού, ενώ τα ίδια κατηγορούνταν από τους πολιτικούς τους αντιπάλους για έλλειψη πατριωτισμού (Ελεφάντης, 1993; Κύρκος, 1993).

Παρόλο που ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο τύπων εθνικών φρονημάτων χρησιμοποιείται και σε καθημερινό επίπεδο αλλά και στις κοινωνικές επιστήμες, ορισμένοι ερευνητές άρχισαν να ασκούν κριτική στην υιοθέτηση του διαχωρισμού αυτού (Billig, 1995; Calhoun, 1997; Hobsbaum, 1990; Reicher & Hopkins, 2001). Ο Billig ειδικότερα υποστηρίζει ότι οι δύο τύποι εθνικού φρο-

νήματος είναι οι δύο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος. Το πρόβλημα, σύμφωνα με τον Billig, είναι ότι τόσο ο πατριωτισμός όσο και ο εθνικισμός δέχονται a priori τον κατηγορικό διαχωρισμό των ανθρώπων σε «δικούς μας» και «ξένους». Καθώς όμως αυτοί οι κατηγορικοί διαχωρισμοί μπορούν να αφήσουν τους ανθρώπους που τους χρησιμοποιούν εκτεθειμένους με την κατηγορία της ξενοφοβίας ή του εθνικισμού, δημιουργούνται κάποια ρητορικά δύλημματα στην εκφορά του εθνικού λόγου. Έτσι, από τη μία πλευρά οι άνθρωποι πρέπει να αναγνωρίσουν το διαχωρισμό σε εθνικές κατηγορίες, από την άλλη, όμως, να αποποιηθούν πιθανές ξενοφοβικές τάσεις. Κατά συνέπεια για τον Billig ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός δεν αποτελούν δύο διαφορετικούς τύπους εθνικών φρονημάτων που υιοθετούνται αβασάνιστα από τους ανθρώπους, αλλά ένα ρητορικό δύλημμα που οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν όταν μιλούν για εθνικές κατηγορίες.

Ο στόχος του παρόντος άρθρου είναι να εξετάσει πώς οι συμμετέχοντες στην έρευνα χειρίστηκαν ρητορικά το δύλημμα αυτό καθώς και ποιες στρατηγικές χρησιμοποίησαν. Πριν από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας ακολουθεί μία αναδρομή στο πώς οι δύο αυτές έννοιες έχουν χρησιμοποιηθεί από ορισμένες κοινωνικές επιστήμες και πώς έχουν αξιοποιηθεί έρευνητικά στην κοινωνική ψυχολογία.

Ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός στις πολιτικές επιστήμες

Ορισμένοι πολιτικοί και κοινωνικοί επιστήμονες (Connor, 1993, Ignatieff, 1993, Viroli, 1995) υποστηρίζουν ότι ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικά εθνικά Φρονήματα. Οι έρευνητές αυτοί ορίζουν ως πατριωτισμό την αγάπη για την πατρίδα και ως πατρίδα ορίζουν τις πολιτικές δομές της κοινωνίας που διασφαλίζουν τα πολιτικά δικαιώματα των ανθρώπων. Με άλλα λόγια, πατριωτισμός θεωρείται η σγάπη για την ελεύθερία που εγγυώνται οι πολιτικές δομές της κοινωνίας. Κατ' αυτό τον

τρόπο οι έννοιες «χώρα» και «πατρίδα» θεωρούνται ως πολιτικές και όχι ως πολιτισμικές ή εθνοτικές οντότητες. Κατά συνέπεια οι πατριώτες δεν αποκλείουν κανέναν από τα πολιτικά δικαιώματα λόγω πολιτισμικών, εθνοτικών ή θρησκευτικών κριτηρίων. Επιπλέον, ο πατριωτισμός, παρ' όλο που είναι αγάπη προς μια συγκεκριμένη χώρα, ταυτόχρονα είναι εκδήλωση αγάπης για την ελεύθερία και τα πολιτικά δικαιώματα, γι' αυτό ξεπερνά τα εθνικά όρια και αποτελεί μία παγκόσμια ηθική αρχή.

Αντίθετα, εθνικισμός χαρακτηρίζεται η αγάπη για κάποιο συγκεκριμένο λαό, και σύμφωνα με τον ορισμό αυτό ο λαός θεωρείται ότι μοιράζεται το ίδιο «αίμα». την ίδια εθνοτική καταγωγή ή το ίδιο πολιτισμικό υπόβαθρο. ενώ πολύ συχνά έρευνητές υποστηρίζουν ότι ο εθνικισμός είναι μία επίκληση στο συναίσθημα και όχι στη λογική (Connor, 1993, Ignatieff, 1993, Viroli, 1995). Ο Connor, για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι ο εθνικισμός είναι μία μη λογική, ασυνείδητη δύναμη - αν και αποφεύγει να χρησιμεψοίται τον όρο «παράλογη». Ο έγωκεντρισμός και το άλογο του εθνικισμού είναι εμφανή στα εθνοτικά αποσχιστικά κινήματα, στην καταπίεση που ασκείται από έθνη-κράτη σε εθνοτικές και πολιτισμικές μειονότητες και στις αλυτρωτικές πολιτικές των κρατών. Έτσι, ο εθνικισμός συνδέεται με την επιθετικότητα, την καταπίεση και τις εθνικές εκκαθαρίσεις.

Οι παραπάνω ορισμοί, όμως, έχουν και τις ιστορικές τους καταβολές. Ο ορισμός του πατριωτισμού συνδέεται άρρηκτα με το Γαλλικό Διαφωτισμό, που θεωρείται ως η φιλοσοφία που αποτέλεσε το υπόβαθρο στη διαμόρφωση του «πολιτικού» εθνικισμού. Ο Διαφωτισμός, λοιπόν, έδωσε μεγάλη βαρύτητα στη λογική του ανθρώπου και οι φιλόσοφοι που τον εκπροσωπούσαν οραματίστηκαν την αντικατάσταση των παλαιών καθεστώτων με νέα, ορθολογικά καθεστώτα. στα οποία η κοινωνική ευταξία θα εξασφαλίζοταν από την ελεύθερη βούληση των ατόμων. Η νέα αυτή ορθολογική κυβέρνηση θα διασφάλιζε την ελεύθερία και τα ατομικά δικαιώματα των πολιτών. Το νέο αυτό είδος κράτους ήταν πρωτίστως μια πολιτική οντότητα και όχι μια εθνοπολιτισμική κοι-

νότητα. Κατ' αυτή την έννοια οι νέες αυτές κρατικές οντότητες δεν είχαν σκοπό να ομογενοποιήσουν γλωσσικά ή εθνολογικά τους πληθυσμούς που κατοικούσαν εντός των συνόρων τους. Τα προγράμματα γλωσσικής ομογενοποίησης της Γαλλικής Επανάστασης πραγματοποιήθηκαν για πολιτικούς λόγους και δεν είχαν σκοπό τη δημιουργία ενός έθνους το οποίο θα αποτελούνταν από μια εθνογλωσσική κοινότητα. Αντιθέτως, στόχευαν στο να βοηθήσουν την επικοινωνία των πολιτών και να διασφαλίσουν ότι όλοι οι πολίτες θα είχαν πρόσβαση σε δημόσιες θέσεις (Brubaker, 1992). Σε αντάλλαγμα, οι υποχρεώσεις των πολιτών θα ήταν η συμμετοχή τους στα κοινά και η συναίνεσή τους στην εξουσία που ασκούσε το έθνος-κράτος (Brubaker, 1992. Kohn, 1945, 1955).

Από την άλλη πλευρά, ο ορισμός του εθνικισμού συνδέεται άμεσα με το Γερμανικό Ρομαντισμό, που είναι ένα φιλοσοφικό ρεύμα και εμφανίστηκε στη Γερμανία την ίδια περίοδο με το Γαλλικό Διαφωτισμό, όμως ως ιδεολογικός του αντίποδας (Brubaker, 1992). Σύμφωνα με το Γερμανικό Ρομαντισμό, τα άτομα ανήκουν σε εθνοπολιτισμικές ομάδες, οι οποίες έχουν βαθιές ιστορικές ρίζες. Η συνοχή των ομάδων αυτών εξασφαλίζόταν από ένα συχνά ασυνείδητο συναίσθημα της κοινής ιστορικής μοίρας που συνέδεε τα μέλη της ομάδας. Ο ανθρώπινος πολιτισμός για το Γερμανικό Ρομαντισμό γινόταν αντιληπτός μέσα από τον πολιτισμό κάθε εθνικής κοινότητας και όχι μέσα από έναν παγκόσμιο πολιτισμό. Η γλώσσα και οι τοπικές παραδόσεις θεωρούνταν ως μια αυθεντική έκφραση της εθνικής ψυχοσύνθεσης, και έτσι απέκτησαν μια εξέχουσα θέση στις αναζητήσεις και στις μελέτες των εκπροσώπων του Γερμανικού Ρομαντισμού. Οι λαϊκοί μύθοι δεν αντιμετωπίζονταν ως μυθοπλασίες, αλλά ως δογματικές «αλήθειες» που επέτρεπαν στον ερευνητή να κατανοήσει τη νοοτροπία των αρχικών σταδίων της γέννησης ενός έθνους-κράτους. Η γλώσσα και οι εθνικοί χώροι είχαν τη βάση τους στο συναίσθημα, στη διαίσθηση και στο ασυνείδητο. Ο λαός (Volk) δε θεωρούνταν ως μία πολιτική οντότητα, όπως στο Γαλλικό Διαφωτισμό, αλλά ως μία κοινότητα της οποίας η συνεκτικότητα

απέρρεε από την κοινή ασυνείδητη εμπειρία της ιστορίας που μοιράζονταν τα μέλη της εθνικής κοινότητας (Brubaker, 1992. Kohn, 1945, 1955). Επομένως οι ορισμοί του πατριωτισμού και του εθνικισμού αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικά φιλοσοφικά ρεύματα, τα οποία έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της ιδεολογίας των εθνών-κρατών στην Ευρώπη.

Οι κοινωνικές επιστήμες, λαμβάνοντας υπόψη το εννοιολογικό περιεχόμενο του πατριωτισμού και του εθνικισμού, προέβησαν στην ταξινόμηση των χωρών οι οποίες ανέπτυξαν την εθνική τους ιδεολογία ακολουθώντας τον ένα ή τον άλλο δρόμο. Πολλοί ερευνητές, όμως, υποστήριξαν ότι ο διαχωρισμός αυτός σε πρακτικό επίπεδο είναι ανεπαρκής. Ο Hobsbawm (1990) αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι χώρες που ενεπλάκησαν σε αυτόν τον προπαγάνδισαν ως πατριωτικό, γιατί είχε δήθεν ως σκοπό του να προστατέψει τη χώρα από ξένη απειλή. Επιπλέον, στις χώρες αυτές ο πόλεμος παρουσιάστηκε ως αναγκαίος, γιατί έτσι θα προστατεύονταν οι ατομικές ελευθερίες και τα πολιτικά δικαιώματα των ανθρώπων, με απώτερο σκοπό τη συμμετοχή της εργατικής τάξης στον πόλεμο. Ο Brown (1999), τέλος, υποστηρίζει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ο αγώνας εθνοτικών ομάδων που γίνεται για να αναγνωριστεί η πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα προωθεί τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και κατ' αυτό τον τρόπο βοηθάει στην ανάπτυξη μιας κοινωνίας στην οποία όλες οι πολιτισμικές ομάδες απολαμβάνουν ίδια δικαιώματα.

Ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός στην κοινωνική-ψυχολογική έρευνα

Ο διαχωρισμός μεταξύ εθνικισμού και πατριωτισμού χρησιμοποιήθηκε από ερευνητές και στην κοινωνική ψυχολογία. Σε αντίθεση με τους προανφερθέντες ερευνητές, ο στόχος του διαχωρισμού μεταξύ εθνικισμού και πατριωτισμού ήταν να διαφοροποιήσει άτομα ή κοινωνικές ομάδες που διαθέτουν το ένα ή το άλλο εθνικό

φρόνημα. Ορισμένοι ερευνητές (Kosterman & Feshbach, 1989. Feshbach, 1994. Feshbach & Sakano, 1997. Nathanson, 1997) συνέταξαν ένα ερωτηματολόγιο με σκοπό να μετρήσουν τις διαφορές που θα εμφάνιζαν τα άτομα ως προς το εθνικό τους φρόνημα. Βασική τους υπόθεση ήταν ότι το εθνικό φρόνημα αποτελείται από διάφορους παράγοντες, εκ των οποίων οι δύο σπουδαιότεροι θα ήταν ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός. Ως πατριωτισμό όρισαν «το θυμικό στοιχείο των αισθημάτων κάποιου για την πατρίδα του», με άλλα λόγια το βαθμό στον οποίο κάποιος είναι προσκολλημένος στο έθνος του. Μερικά παραδείγματα φράσεων που υπήρχαν στο ερωτηματολόγιο και θεωρήθηκε ότι αντανακλούν πατριωτικά αισθήματα ήταν «Αγαπώ την πατρίδα μου» και «Είμαι περήφανος που είμαι Αμερικανός». Αντίθετα, ο εθνικισμός θεωρήθηκε ότι σηματοδοτούσε έναν προσανατολισμό σε εθνική υπεροχή, υπονοώντας θετική εικόνα για το έθνος σε σύγκριση με άλλα έθνη. Μερικά παραδείγματα φράσεων που χρησιμοποιήθηκαν στο ερωτηματολόγιο και θεωρήθηκαν ότι αντανακλούν εθνικιστικές στάσεις ήταν: «Λαμβάνοντας υπόψη την ηθική και υλική υπεροχή της Αμερικής, θα έπρεπε οι απόφεις της να έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα στις αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών» και «Το πρώτο καθήκον κάθε νέου Αμερικανού είναι να τιμά την αμερικανική εθνική ιστορία και παράδοση». Στο ερωτηματολόγιο υπήρχαν άλλες τέσσερις κλίμακες, ο διεθνισμός, τα ατομικά δικαιώματα, η παγκόσμια κυβερνητική και η υπεροφία, και οι ερευνητές υπεθεσαν ότι ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός θα συνδέονταν σε διαφορετικό βαθμό με τις κλίμακες αυτές. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε και οι ερευνητές συμπέραναν ότι οι έννοιες «εθνικισμός» και «πατριωτισμός» αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές στάσεις, με διαφορετικά χαρακτηριστικά, που δε θα πρέπει να συγχέονται.

Και η έρευνα αυτή όμως δέχθηκε κριτική. Ο Billig (1995) υποστηρίζει ότι ακόμα και οι πιο θερμοί εθνικιστές θα ισχυριστούν ότι είναι πατριώτες. Θεωρίες συνωμοσίας συχνά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να υποστηρίξουν ότι

εθνοτικές μειονότητες ή άλλα έθνη σχεδιάζουν να βλάψουν την πατρίδα (Billig, 1978). Κατ' αυτό τον τρόπο όμως επιχειρήματα βασισμένα στον πατριωτισμό και στην άμυνα της χώρας μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να δικαιολογήσουν επιθετικές πρακτικές εναντίον εθνοτικών μειονοτήτων ή άλλων εθνών. Το πρόβλημα αυτό ήταν εμφανές στην παραπάνω έρευνα, στην οποία ο πατριωτισμός παρουσίαζε μια μέτρια αλλά στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον εθνικισμό (0.28, στατιστικά σημαντικό στο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας των 0.05), γεγονός που κλονίζει το επιχείρημα των ερευνητών ότι ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός αποτελούν δύο ξεχωριστά εθνικά φρονήματα, που δεν έχουν σχέση το ένα με το άλλο.

Το πρόβλημα για τον Billig είναι ότι και οι δύο μορφές εθνικού φρονήματος προϋποθέτουν την ίδια ιδεολογική βάση. Και ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός προϋποθέτουν ένα διαχωρισμό μεταξύ «ομοεθνών» και «ξένων», μεταξύ «ημών» και των «άλλων», ο οποίος θεωρείται δεδομένος. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως η απλή υιοθέτηση εθνικών κατηγοριών μπορεί να θεωρηθεί ως σημάδι εθνικών προκαταλήψεων και εθνικισμού. Η Condor (2000), για παράδειγμα, στην έρευνά της παρατήρησε ότι οι συμμετέχοντες, που ήταν απλοί Έγγλοι, δύσταζαν να υιοθετήσουν την εθνική κατηγορία «Άγγλος» όταν μιλούσαν για τη χώρα τους, φοβούμενοι ότι αυτού του είδους η κατηγοριοποίηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σημάδι εθνικισμού ή προκατάληψης.

Βάσει των παραπάνω, ο Billig (1995) υποστηρίζει ότι ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός είναι δύο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος, μιας και τα δύο εθνικά φρονήματα προϋποθέτουν τις ίδιες εθνικές κατηγοριοποιήσεις. Σύμφωνα με τον Billig, ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός αποτελούν ένα ρητορικό δίλημμα που αντιμετωπίζουν όσοι χρησιμοποιούν εθνικές κατηγορίες. Από τη μία, είναι λογικό να υποστηρίζει κανείς τη χώρα του και να αναγνωρίζει την ύπαρξη των διαφορετικών εθνών, ενώ, από την άλλη, η χρήση εθνικών κατηγοριοποιήσεων και η διαφοροποίηση εθνών-κρατών μπορεί να αφήσουν

το άτομο εκτεθειμένο σε κατηγορίες εθνικών προκαταλήψεων. Η ύπαρξη του διλήμματος αυτού σημαίνει σε πρακτικό επίπεδο ότι τα άτομα προσπαθούν στο λόγο τους να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως πατριώτες που αγαπούν την πατρίδα τους, ενώ παράλληλα επιδιώκουν να προφυλαχθούν από πιθανές κατηγορίες ότι είναι εθνικιστές εφόσον αποδέχονται παράλογες εθνικές διαφοροποιήσεις. Η αντιμετώπιση του εθνικισμού και του πατριωτισμού ως ενός ρητορικού διλήμματος μας επιτρέπει να εξετάσουμε το κοινό ιδεολογικό υπόβαθρο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν και οι δύο έννοιες, την ιδεολογία δηλαδή των εθνών-κρατών (Billig, 1995). Επίσης, κάτι τέτοιο μας επιτρέπει να εξετάσουμε τις δύο αυτές έννοιες μέσα στα συγκεκριμένα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια στα οποία χρησιμοποιούνται. Ποιες απόψεις και συμπεριφορές μπορεί να χαρακτηριστούν πατριωτικές και ποιες εθνικιστικές πολλές φορές αυτό εξαρτάται από την ιστορία της κάθε χώρας ή/και τις πολιτικές συγκυρίες (Reicher & Hopkins, 2001). Έτσι, μπορούμε να εξετάσουμε τις γενικές και ειδικές συνθήκες στις οποίες χρησιμοποιούνται οι δύο αυτές έννοιες για κάθε χώρα, και κυρίως για την Ελλάδα μάς αφορά άμεσα.

Το ρητορικό δίλημμα μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού δεν είναι το μόνο δίλημμα που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι σε διάφορες στιγμές της ζωής τους. Σε καθημερινό επίπεδο οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με μία σειρά από διλήμματα, καθώς μιλούν ή σκέφτονται για τις αξίες και τις αρχές της κοινωνίας στην οποία ανήκουν. Για την κατανόηση του διλήμματος μεταξύ εθνικισμού και πατριωτισμού χρειάζεται μια εξέταση των γενεσιούργων αιτίων των διλημάτων εν γένει.

Ιδεολογικά δίλημματα

Τα διλήμματα υπάρχουν στην κοινή λογική κάθε κοινωνίας, γιατί τα άτομα που ζουν σε αυτή μοιράζονται αξίες, «πιστεύω» και αρχές που είναι αντικρουόμενα. Η ύπαρξη τους στην κοινή λογική των ανθρώπων είναι εμφανής στις αντίθετες

παροιμίες που υπάρχουν σε κάθε κοινωνία, όπως «σπεύδε βραδέως» και «το γοργόν και χάριν έχει». Οι αντιθέσεις αυτές όμως δεν αντιμετωπίζονται ως κάτι που προκαλεί προβλήματα στο γνωστικό πεδίο του ατόμου. Αντίθετα με άλλες θεωρίες (π.χ. Festinger, 1957) στις οποίες οι αντιθέσεις ανάμεσα σε αξίες και αρχές είναι κάτι το δυσάρεστο για τα άτομα μιας κοινωνίας και πρέπει να εξαλείφονται, η θεωρία των ιδεολογικών διλημάτων υποστηρίζει ότι οι αντιθέσεις αυτές είναι απαραίτητη συνθήκη για τη σκέψη αυτή καθαυτήν. Τα άτομα μιας κοινωνίας, με άλλα λόγια, σκέφτονται γιατί υποχρεούνται να πάρουν σημαντικές αποφάσεις και πρέπει να αναλογιστούν τα οφέλη και τις ζημίες των αποφάσεων αυτών λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές αξίες και αρχές που εμπλέκονται στη λήψη τους. Έτσι, ένας στρατιώτης σε μια μάχη μπορεί να αμφιταλαντεύεται για το αν θα φύγει επιλέγοντας τη σωτηρία του ή αν θα μείνει αναλογιζόμενος το κοινωνικό όφελος. Κατ' αυτό τον τρόπο τα άτομα μιας κοινωνίας θεωρούνται ως σκεπτόμενα άτομα, που επιχειρηματολογούν είτε με άλλους είτε με τους εαυτούς τους με τη μορφή εσωτερικού διαλόγου.

Κάποιος ομιλητής ο οποίος επιχειρηματολογεί υπέρ κάποιου θέματος μπορεί να αναφέρει και το αντίθετο επιχείρημα για να δείξει ότι έχει λάβει υπόψη του τα υπέρ και τα κατά, συνεπώς και τις διαφορετικές και αντικρουόμενες αξίες που εμπλέκονται στο επιχείρημα αυτό. Άλλες φορές, όμως, κάποιο επιχείρημα που υποστηρίζει μια συγκεκριμένη θέση μπορεί έμμεσα να εμπεριέχει και το αντεπιχείρημά του. Έχει βρεθεί (Wetherell & Potter, 1992) ότι πολλές φορές οι άνθρωποι χρησιμοποιούν αποποιητικές προτάσεις, π.χ. «Δεν είμαι ρατσιστής, αλλά...», όταν μιλούν για μειονότητες. Αυτό που ακολουθεί συνήθως είναι ένα αρνητικό σχόλιο για κάποια μειονότητα. Έτσι, μια άρνηση του ρατσισμού συνυπάρχει με το αντίθετό της. Αυτή η απόκρυψη της ύπαρξης του άλλου πόλου δεν είναι αισιονείδητη ή ηθελημένη αλλά μπορεί να βρίσκεται μέσα στο νόημα του λόγου. Οι αναφορές για το ρατσισμό παραπέμπουν αυτόματα στην αξία της ανοχής.

Με άλλα λόγια, μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο μία αξία μπορεί να είναι ευρέως αποδεκτή στο βαθμό που, χωρίς να γίνεται άμεση αναφορά σε αυτήν, υπονοείται και μόνο από την αναφορά του αντιθέτου της (π.χ. θρήσκος – άθεος, ηθικός – ανήθικος). Η έκφραση, λοιπόν, μιας αξίας ή ενός «πιστεύω» μπορεί να περιέχει κάποιο κρυμμένο νόημα το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αντεπιχείρημα.

Τα διλήμματα αυτά, όμως, δεν είναι προνόμιο μόνο της κοινής λογικής αλλά και των διαφόρων ιδεολογιών. Ως ιδεολογία οι συγγραφείς όρισαν τα δομημένα φιλοσοφικά ρεύματα. Η ιδεολογία που κατά τους συγγραφείς αυτούς είχε μεγάλη απήχηση στον κόσμο ήταν ο Διαφωτισμός. Φυσικά, η ιδεολογία του Διαφωτισμού δεν έμεινε περιορισμένη στη σφαίρα της διανόησης αλλά πέρασε και στον κοινό νου. Έτσι, οι συγγραφείς δίνουν έμφαση στα διλήμματα που έφεραν τα διάφορα ιδεολογικά ρεύματα στην κοινή λογική. Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού θεωρείται ότι έχει τα δικά της διλήμματα και τις δικές της αντιθέσεις. Επειδή η ιδεολογία αυτή έχει περάσει στην κοινή λογική, τα διλήμματα και οι αντιθέσεις της δε βρίσκονται μόνο στη σφαίρα της διανόησης αλλά και σε καθημερινό επίπεδο, σε απλούς ανθρώπους. Κατά συνέπεια η ιδεολογία δε θεωρείται ότι επιβάλλει ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης στα άτομα αλλά δίνει την πρώτη ύλη για περαιτέρω επιχειρηματολογία, διαφωνία και σκέψη. Άλλωστε η ιδεολογία του Διαφωτισμού ήταν αυτή που γέννησε το δίλημμα μεταξύ προκατάληψης και ανοχής. Το δίλημμα αυτό σχετίζεται άμεσα με το δίλημμα μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού, καθώς μετά τη δημιουργία του ο διαχωρισμός των ανθρώπων σε «δικούς μας» και «ξένους» άφηνε το άτομο εκτεθειμένο σε πιθανές κατηγορίες εθνικών προκατάληψεων.

Το δίλημμα μεταξύ προκατάληψης και ανοχής

Στην κοινωνία υπάρχει μιας ευρέως αποδεκτή νόημα κατά των προκαταλήψεων. Η προέλευσή της, όπως και του διλήμματος εθνικισμός

πατριωτισμός, βρίσκεται στη φιλοσοφία του Διαφωτισμού. Στα χρόνια του Διαφωτισμού η λέξη «προκατάληψη» συνδέθηκε με γνώμες ή απόψεις που δεν απέρρεαν μέσα από μια λογική διεργασία των αντικειμενικών γεγονότων. Η λέξη «προκατάληψη» συμβόλιζε το «μη λογικό», και οι άνθρωποι που ζούσαν στην εποχή του Διαφωτισμού θα έπρεπε να την εξαλείψουν από τη σκέψη τους. Εκείνη την εποχή, όμως, ο όρος «προκατάληψη» αναφερόταν στη μη λογική θρησκευτική πίστη. Η αλλαγή στο νόημα της λέξης αυτής σημειώθηκε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, και είναι εμφανής στο βιβλίο του Allport (1954) *Η Φύση της Προκατάληψης* (*The Nature of Prejudice*). Στο βιβλίο αυτό ο όρος «προκατάληψη» αναφέρεται σε αρνητικά αισθήματα εναντίον εθνοτικών ή εθνικών ομάδων. Αυτά τα αισθήματα θεωρούνται το αποτέλεσμα λανθασμένης πληροφόρησης ή παράλογης σκέψης. Έτσι, ο όρος «προκατάληψη» δεν αναφέρεται μόνο στο περιεχόμενο των αισθημάτων αυτών αλλά και στο πώς δημιουργούνται στο άτομο. Το αποτέλεσμα είναι ότι ο όρος «προκατάληψη» συνδέθηκε με το παράλογο.

Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού ήλπιζαν ότι οι εθνικές προκαταλήψεις θα εξαφανιζόταν μέσα από τις διεθνείς σχέσεις και διεθνείς διασυνδέσεις. Θεωρούσαν τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού ως μια διεθνή φιλοσοφία, για το πώς θα έπρεπε να λειτουργεί ο κόσμος, και όχι ως ένα φιλοσοφικό ρευμα που περιορίζεται στα σύνορα της Γαλλίας. Παρ' όλο που η φιλοσοφία του Διαφωτισμού ήταν μια διεθνής φιλοσοφία που προπαγάνδιζε την εξάλειψη των διαχωρισμών μεταξύ των ανθρώπων, εντούτοις οδήγησε στη δημιουργία του έθνους-κράτους και σε μια καινούρια μορφή διαχωρισμών. Ο διεθνισμός, έτσι, προϋποθέτει την ύπαρξη εθνών-κρατών και το διαχωρισμό των ανθρώπων σε «ξένους» και «δικούς μας». Στο σύγχρονο κόσμο με τη μετανάστευση αυτοί που άλλοτε χαρακτηρίζονταν «ξένοι» βρίσκονται πλέον «μέσα» στη χώρα μας. Είναι πλέον και ένα δικό μας κομμάτι, αλλά ταυτόχρονα παραμένουν «ξένοι». άρα οι δηλώσεις κατά των «άλλων» μπορούν να κατηγορηθούν ότι κουβα-

λούν το στίγμα του παραλόγου, από τη στιγμή που εξακολουθεί να υπάρχει η νόρμα εναντίον της προκατάληψης. Γι' αυτό και όταν τέτοιες δηλώσεις λαμβάνουν χώρα, τα άτομα που τις διατυπώνουν πρέπει να δείξουν ότι ακολουθούν τους κανόνες της λογικής αποποιούμενοι τις προκαταλήψεις. Έτσι, στην αποποιητική πρόταση «δεν είμαι ρασιστής, αλλά...», αφού το άτομο δηλώσει την προσήλωσή του στη νόρμα κατά των προκαταλήψεων, το αρνητικό σχόλιο που συνήθως ακολουθεί φαίνεται ότι είναι ένα λογικό συμπέρασμα βασισμένο πάνω σε δεδομένα.

Το ίδιο συμβαίνει και με το δίλημμα του πατριωτισμού και του εθνικισμού. Όσοι μιλούν για τη χώρα τους σε αντιδιαστολή με άλλες χώρες από τη μία πρέπει να δείξουν ότι υποστηρίζουν τη χώρα τους, ενώ από την άλλη πρέπει να αποφύγουν αρνητικά σχόλια για άλλους λαούς που μπορεί να τους αφήσουν εκτεθειμένους σε κατηγορίες ότι είναι φορείς παράλογων προκαταλήψεων. Φυσικά, από τη στιγμή που η ανάπτυξη των εθνικών ταυτοτήτων έχει ακολουθήσει διαφορετική πορεία σε διαφορετικές χώρες, το περιεχόμενο των διλημμάτων της εθνικής ταυτότητας κάθε χώρας διαφέρει. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι σε κάθε χώρα μπορεί να αναπτύχθηκαν διαφορετικά ιδεολογικά ρεύματα, καθώς και στο γεγονός ότι ιδεολογικά ρεύματα παγκόσμιας εμβέλειας, όπως ο Διαφωτισμός, επηρέασαν με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικό βαθμό τις χώρες.

Ιδεολογικά διλήμματα και ελληνική εθνική ταυτότητα

Στην Ελλάδα διάφοροι ερευνητές προσπάθησαν να εξετάσουν πώς η εξέλιξη της ελληνικής εθνικής ταυτότητας μέσα στο χρόνο επηρεάστηκε από διάφορα ιδεολογικά ρεύματα, τι αντίκτυπο είχαν στον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες μιλούν για τον εαυτό τους και τους «άλλους», πώς αυτά διαφαίνονται στα στερεότυπα που χρησιμοποιούν και πώς οριοθετούν τις εθνικές ή εθνοτικές κατηγορίες. Ο Boatzis, για παράδειγμα

(1998), υποστηρίζει ότι η μετέωρη τοποθέτηση της Ελλάδας ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα. Δύο διαφορετικά ρεύματα της διανόσης βρίσκονται πίσω από αυτό το δίλημμα: το φιλο-δυτικό, αφενός, που υποστηρίζει ότι ο δρόμος της προόδου για την Ελλάδα είναι να ακολουθήσει τις δυτικές χώρες, των οποίων οι αρχές βασίζονται σε αρχαιοελληνικά ιδεώδη, και γι' αυτόν το λόγο αποτελούν ένα συνδετικό κρίκο με το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν, και, αφετέρου, το φιλο-ανατολικό, νεο-ορθόδοξο ρεύμα, που υποστηρίζει ότι η θεοκρατική παράδοση του Βυζαντίου συνδέει τη σύγχρονη Ελλάδα με το αρχαίο ελληνικό παρελθόν. Η Δύση, σύμφωνα με τους νεο-ορθόδοξους, έχει αποξενώσει τους Έλληνες από την ανατολίτικη πολιτιστική τους κληρονομιά, παρουσιάζοντας την Ελλάδα ως μέρος του δυτικού κόσμου, απομονώνοντάς την έτσι από τα Βαλκάνια. Σύμφωνα με τον Boatzis (1998), στην Ελλάδα αυτή η αντίθεση οδήγησε στην ύπαρξη του μειωτικού όρου «ξενομανία», που αναφέρεται στην κατανάλωση ειδών τα οποία προέρχονται από τη Δύση, ή στην κατανάλωση δυτικών πολιτιστικών αγαθών και στην υιοθέτηση του δυτικού τρόπου ζωής. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι Έλληνες αντιμετωπίζουν ένα δίλημμα όταν μιλούν για τη Δύση. Ναι μεν πρέπει να επιδείξουν ότι ακολουθούν τη λογική αποποιούμενοι τον εθνοκεντρισμό και την υπερβολική φιλοπατρία, όμως συγχρόνως πρέπει να αποφύγουν υπερβολικά ευνοϊκά σχόλια για τη Δύση και το δυτικό τρόπο ζωής τα οποία θα φαινόταν ότι υποβαθμίζουν τη δική τους χώρα αλλά και για τα οποία θα μπορούσαν να κατηγορηθούν για ξενομανία και μιμητισμό. Στην έρευνα που διεξήγαγε ο Boatzis (1998) έδειξε πώς Έλληνες φοιτητές που σπούδαζαν σε βρετανικά πανεπιστήμια από τη μία εξυμνούσαν τη βρετανική οργανωτικότητα, ενώ από την άλλη την παρουσίαζαν ως «ψεγάδι», «ελάπτωμα» ή ως «βιτρίνα».

Η Figgou (2001) δίνει έμφαση στο πώς αντιπαραβάλλονται έννοιες εθνοτικού και πολιτικού εθνικισμού όταν Έλληνες μιλούν για τη μουσουλ-

μανική μειονότητα στη Θράκη. Συχνά η αναφορά της μειονότητας ως «τουρκικής», τονίζοντας την εθνοτική της καταγωγή, θεωρούνταν ως κοινωνικός αποκλεισμός, γιατί απέκρυψε το γεγονός ότι είναι Έλληνες πολίτες. Σε άλλες περιπτώσεις η εθνοτική συνείδηση της μειονότητας θεωρούνταν ως σημάδι διαφοροποίησής της, που αυτόματα την απέκλειε από την κατηγορία «Έλληνας» και δικαιολογούσε τον κοινωνικό της αποκλεισμό. Όμως συχνά το να αποκαλείται η μειονότητα «μουσουλμανική» θεωρούνταν επίσης ως διάκριση, γιατί απέκρυψε το γεγονός ότι η μειονότητα αποτελείται από διαφορετικές εθνοτικές ομάδες. Η Figgou υποστηρίζει ότι η αμφισσμία αυτή στην ονομασία της μειονότητας οφείλεται στο πώς έχει διαμορφωθεί η έννοια της «ελληνικότητας» στο χρόνο. Η «ελληνικότητα» έχει οριστεί κυρίως με εθνοτικά χαρακτηριστικά, και η συνέχεια της ελληνικής εθνικής συνείδησης μέσα στην ιστορία θεωρείται δεδομένη. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λέξη «έθνος» δηλώνει και το έθνος-κράτος αλλά και την εθνοτική ομάδα. Κατά συνέπεια Έλληνας θεωρείται όχι μόνο ο Έλληνας πολίτης αλλά και ο εθνοτικός Έλληνας.

Τέλος, η Κωνσταντινίδου (2000) εξέτασε το δίλημμα εθνικισμός / πατριωτισμός στα σχολικά βιβλία ιστορίας. Εκεί οι Έλληνες παρουσιάζονται ως θύματα ή ήρωες που αγωνίζονται για να αποφύγουν την εισβολή ή για να προασπίσουν την εθνική τους ανεξαρτησία. Από την άλλη πλευρά, τα άλλα έθνη παρουσιάζονται ως επιθετικά και αποτελούν απειλή για την Ελλάδα. Η ανάλυση της επεκτάθηκε και στις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις στη συγγραφή σχολικών βιβλίων που είχαν ως σκοπό τη μείωση των αρνητικών στερεοτύπων και την προώθηση της εκπαίδευσης για την ειρήνη. Οι ερευνητές σε αυτό το είδος των παρεμβάσεων αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα σε έννοιες εθνικισμού και διεθνισμού. Έτσι, ενώ υποστήριζαν αυτές τις παρεμβάσεις, ώστε να μειωθεί η διεθνής επιθετικότητα και να προωθηθεί η ειρήνη, παράλληλα τόνιζαν ότι αυτού του είδους οι παρεμβάσεις δεν αποδυναμώνουν την εθνική ταυτότητα ούτε θέτουν σε κίνδυνο την εθνική συνείδηση.

Μεθοδολογία

Οι έρευνες που προαναφέρθηκαν ανέδειξαν μερικά από τα δίλημματα με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι Έλληνες στην εκφορά του εθνικού λόγου. Φυσικά, όπως υποστηρίζει ο Billig (1995), η ιδεολογία των εθνών-κρατών είναι μια παγκόσμια ιδεολογία. Έτσι, κάθε άτομο αναμένεται να υποστηρίζει αποκλειστικά τη δική του πατρίδα, καθώς ο διαχωρισμός σε έθνη-κράτη έχει ένα οικουμενικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός φαίνεται να έχουν μια διπλή φύση. Από τη μία αφορούν αποκλειστικά τη χώρα καταγωγής του ατόμου, ενώ από την άλλη κάθε άτομο στον κόσμο θεωρείται ότι διακατέχεται από τα δύο αυτά εθνικά φρονήματα. Επίσης, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε έθνους-κράτους, όπως η σημαία και ο εθνικός ύμνος, αποτελούν παράλληλα και οικουμενικά χαρακτηριστικά που κάθε έθνος-κράτος πρέπει να έχει.

Στόχος του άρθρου αυτού είναι να εξετάσει πώς οι συμμετέχοντες στην έρευνα χρησιμοποίησαν την εναλλαγή ιδιαίτερων και οικουμενικών ζητημάτων ώστε να χειριστούν το δίλημμα μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού. Ως σημείο αναφοράς για την έρευνα χρησιμοποιήθηκε το Μακεδονικό ζήτημα, όπως αυτό παρουσιάστηκε στις αρχές του 1990, γιατί οι έννοιες του πατριωτισμού και του εθνικισμού την περίοδο εκείνη αποτέλεσαν πολύ συχνά αντικείμενο συζητήσεων. Πολλά κόμματα της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς καθώς επίσης και ο Συναπισμός και το ΚΚΕ ήταν υπέρ μιας συμβιβαστικής λύσης και κατά της δύνης των σχέσεων με τη FYROM. Για τα κόμματα αυτά οι αντιδράσεις της κυβέρνησης και των πολιτών ήταν δείγματα «εθνικιστικής υστερίας» (Κύρκος, 1993). Από την άλλη, τα υπόλοιπα κόμματα κατηγορούσαν την Αριστερά για «εθνική προδοσία» και «έλλειψη πατριωτισμού» (Ελεφάντης, 1993). Ο δύο αυτές έννοιες (εθνικισμός / πατριωτισμός) άρχισαν να αποτελούν συχνά αντικείμενο συζητήσεων όχι μόνο σε επίσημο αλλά και σε καθημερινό επίπεδο, όπως φαίνεται και από τις παρακάτω συνεντεύξεις.

Το δείγμα των συνεντεύξεων αποτέλεσαν πενήντα επτά άτομα που αντιπροσώπευαν τα εξι μεγαλύτερα κόμματα στην Ελλάδα τον καιρό που διεξαγόταν η έρευνα (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΚΚΕ, ΣΥΝ, ΠΟΛΑΝ, ΔΙΚΚΗ). Συνολικά ελήφθησαν 54 συνεντεύξεις, καθώς σε τρεις από αυτές συμμετείχαν δύο άτομα. Ο μέσος όρος ηλικίας ήταν 46 χρόνια και το εύρος των ηλικιών ήτον από 17 έως 72 έτη. Οι συνεντεύξεις διήρκεσαν κατά μέσο όρο 30 λεπτά (από 15 έως 60 λεπτά). Όλες οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν στη Θεσσαλονίκη. Η απόφαση για τη συνέντευξη οργανωμένων μελών πολιτικών κομμάτων ελήφθη γιατί στη βιβλιογραφία πολλές φορές (Kosterman & Feshbach, 1989) γινόταν προσπάθεια να συνδεθεί ο πατριωτισμός ή ο εθνικισμός με συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους. Με άλλα λόγια, συχνά υποστηριζόταν ότι ο πατριωτισμός χαρακτηρίζει κατ' εξοχήν τον προοδευτικό πολιτικά χώρο, ενώ ο εθνικισμός το συντηρητικό. Από τη στιγμή, όμως, που ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός αντιμετωπίζονται ως ένα ιδεολογικό δίλημμα (Billig, 1995), διατυπώνεται η υπόθεση ότι το δίλημμα αυτό θα υπάρχει και σε όλο το πολιτικό φάσμα.

Η συνέντευξη παρουσιάστηκε σαν μια συζήτηση για τα Βαλκάνια και το θέμα του Κοσόβου, που ήρθε στο προσκήνιο όταν γινόταν η έρευνα. Όταν οι συμμετέχοντες αναφέρονταν στη FYROM, τότε τους επίθετο η ερώτηση για το συγκεκριμένο θέμα. Αν και υπήρχε μια συγκεκριμένη ατζέντα θεμάτων¹, γινόταν προσπάθεια η συνέντευξη να κρατηθεί ανοιχτή και στο πλαίσιο μιας συζήτησης. Αυτό έγινε γιατί σκοπός της συνέντευξης δεν ήταν η απόσπαση πληροφοριών από τους συμμετέχοντες αλλά η ανάλυση των ρητορικών στρατηγικών που αυτοί χρησιμοποιήσαν στην προσπάθειά τους να χειρίστούν το δίλημμα πατριωτισμός / εθνικισμός. Οι συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν και αποτέλεσαν τα δεδομένα της έρευνας.

Στη συνέχεια οι συνεντεύξεις χωρίστηκαν σε τμήματα ανάλογα με το θέμα στο οποίο αναφέροταν το κάθε τμήμα. Έτσι προέκυψαν διαφορε-

τικές θεματικές ενότητες, από τις οποίες επιλέχθηκαν τα πιο χαρακτηριστικά αποσπάσματα και αποτέλεσαν τα δεδομένα της ανάλυσης. Για την ανάλυση των αποσπασμάτων χρησιμοποιήθηκαν τεχνικές ανάλυσης λόγου που απέδειχαν ότι οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούσαν την εναλλαγή μεταξύ οικουμενικών και ιδιαίτερων θεμάτων ώστε να χειρίστούν το δίλημμα πατριωτισμός / εθνικισμός. Σύμφωνα με τις τεχνικές αυτές (Potter & Wetherell, 1987; Potter, 1996; Edwards & Potter, 1992; Edwards, 1997), οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το λόγο τους για να έχουν συγκεκριμένα ρητορικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, έμφαση δίνεται στους τρόπους με τους οποίους οι συμμετέχοντες παρουσίαζαν συγκεκριμένες απόψεις και συμπεριφορές ως δικαιολογημένες ή ως υπόλογες. Μια τέτοια ανάλυση μπορεί να μας διαφωτίσει σχετικά με το ποιες πράξεις και απόψεις θεωρούνται αποδεκτές ή όχι μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο (Wetherell, 1998). Επίσης, έμφαση δίνεται στους τρόπους με τους οποίους οι συμμετέχοντες «κατασκεύαζαν» τις απόψεις τους ως «πραγματικές» και αντικειμενικές και όχι ως το προϊόν κάποιου προσωπικού οφέλους ή συμφέροντος (Potter, 1996; Edwards & Potter, 1992; Edwards, 1997). Για να καταστεί αυτό δυνατό, συχνά οι ομιλούντες χρησιμοποιούν μία σειρά από ρητορικές τεχνικές.

Στα αποσπάσματα που ακολουθούν γίνεται μνεία σε δύο από αυτές τις τεχνικές, την «αοριστία», σύμφωνα με την οποία οι συγκεκριμένες λεπτομέρειες μιας αφήγησης παραλείπονται ώστε αυτή να παρουσιάστει ως ένας γενικός κανόνας, και η «ομοιωφωνία», κατά την οποία ο ομιλών παρουσιάζει και άλλες απόψεις που συμφωνούν με τη δική του.

Ανάλυση

Στα δύο αποσπάσματα που ακολουθούν εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες

1. Τα θέματα αυτά αναφέρονταν στα αίτια της κρίσης, στο πώς χειρίστηκαν την κρίση οι πολιτικές δυνάμεις και πώς αντέδρασαν οι απλοί άνθρωποι, καθώς και στο τι έπρεπε να γίνει κατά τη γνώμη των συμμετεχόντων.

υποστηρίζουν την Ελλάδα στην κρίση με τη FYROM όχι γιατί ήταν Έλληνες αλλά γιατί η FYROM παρέβη κάποιους διεθνείς κανόνες που διέπουν τις σχέσεις των εθνών.

Στο επόμενο απόσπασμα ο Θεόδωρος, μετά από σχετική ερώτηση, αναλύει τι θα έπρεπε να κάνει η Ελλάδα στην κρίση με τη FYROM.

Απόσπασμα 1

1 Αντώνης: Τι νομίζετε ότι θα έπρεπε να γίνει στο θέμα των Σκοπίων;

2 (...)

3 Θεόδωρος: Έπρεπε να αντιδράσουμε (...) πολύ τολμηρά, γιατί κάποιες φορές

4 χρειάζεται να αντιδρούμε τολμηρά. (...) Είπα όχι ακραία αλλά τολμηρά. Δηλαδή

5 έπρεπε εκεί να θέσουμε ενώπιον των εθνών στους Ευρωπαίους ηγέτες και την

6 Αμερική, ότι εμείς δε δεχόμαστε να μπει το όνομα «Μακεδονία», ούτε σημαία ούτε

7 έμβλημα ούτε στα βιβλία τους, και τώρα έχουν στα βιβλία τους ιστορικά

8 δεδομένα τα οποία είναι ανακριβή (...) εις βάρος της Ελλάδας, εις βάρος της χώρας

9 μας. (...) Λοιπόν, όλα αυτά θα υποσχεθούνε, δε μας ενδιαφέρει ποιο όνομα θα

10 βάλουν, να μην έχει σχέση με την Ελλάδα μόνο, είναι θέμα δικό τους, να μην

11 αγγίζει εμάς, να μη θίγει εμάς, τα δικά μας εθνικά συμφέροντα. (...) Λοιπόν, σε

12 διαφορετική περίπτωση, εάν δε δειξετε κατανόηση, (...) έτσι; Το τι θα

13 επακολουθήσει η ευθύνη δε θα είναι δική μας, θα είναι δική σας. Ξέρεις, αυτό

14 σημαίνει πόλεμο.

15 Αντώνης: Βέβαια, αυτό δε θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν εθνικιστική στάση;

16 Θεόδωρος: Όχι, γιατί σου ανέφερα το παραδειγμα της Αυστρίας. (...) οι Κροάτες

17 είχαν βάλει το έμβλημα (...) ε, ε, στο νόμισμά τους ένα έμβλημα αυστριακό. Και οι

18 Αυστριακοί ειδοποίησαν ότι εντός 48 ωρών, αν δεν αποσυρθεί, θα έχουμε πόλεμο.

19 το είπαν καθαρά, και το απέσυραν το νόμισμα

οι Κροάτες. Και εκεί δεν ήταν 20 περίπτωση εθνικισμού: Άλλα, όταν θίγονται τα εθνικά σου συμφέροντα, σε βαθμό 21 που βλέπεις ότι αυτή τη στιγμή δε φαίνεται αλλά στο μέλλον θα έχει οπωσδήποτε 22 συνέπειες, (...) έτσι: Εκεί δεν είναι ακραία περίπτωση, διότι είναι ένα όνομα, είναι 23 ένα ιστορικό δεδομένο, (...) το οποίο δεν μπορεί να το αμφισβητήσει κανένας. Και 24 έρχεται αυτός, σου το παίρνει ο άλλος. Γίνεται κληρονόμος. Δηλαδή θα το- τώρα 25 βρήκα την κατάλληλη λέξη, είναι ιστορική κληρονομιά. (...) Είναι παράδοσή σου, 26 είναι η ζωή της χώρας, του έθνους σου. Ε, αυτό σου το παίρνει ο άλλος. Δεν 27 μπορείς να το δεχθείς. Κι όταν αντιδράσεις βίαια, αυτό δεν είναι εθνικισμός. Είναι 28 η σωστή αντίδραση ενός λαού σε ένα θέμα καθαρά εθνικό. Έτσι; (Δάσκαλος, 65 ετών, ΠΑΣΟΚ)

Ο Θεόδωρος χρησιμοποιεί το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο και έτσι παρουσιάζεται ως φορέας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η χρήση των συμβόλων της Μακεδονίας από μέρους της FYROM θεωρεί ότι δικαιολογεί ακόμα και την απειλή του πολέμου. Την ίδια άποψη διατηρεί και όταν θίγονται τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας. Στο ερώτημα αν η προηγούμενη θέση του αποτελεί εθνικιστική στάση απαντάει με το παράδειγμα της Αυστρίας (γραμμές 16-19), υποστηρίζοντας ότι και άλλες χώρες ακολουθούν την ίδια πολιτική. Ο Θεόδωρος επιπλέον χρησιμοποιεί «αοριστία» (γραμμές 20-28) (Edwards & Potter, 1992, Potter, 1996), αγνοώντας ηθελημένα τις λεπτομέρειες που αναφέρονται στην Ελλάδα. Έτσι, το σκεπτικό του παρουσιάζεται ως ένας γενικός κανόνας και όχι ως μία ειδική περίπτωση. Με άλλα λόγια, η απειλή του πολέμου θωρείται, κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις, ως μία γενικότερα αποδεκτή πολιτική, και όχι ως μία πολιτική που ακολουθεί μόνο η Ελλάδα. Με αυτό τον τρόπο ο Θεόδωρος χειρίζεται και το ρητορικό «δίλημμα του συμφέροντος» (Edwards & Potter, 1992).

Φυσικά, η τοποθέτηση αυτή στηρίζεται στην ύπαρξη μιας διεθνούς ιδεολογίας των εθνών-κρατών που ορίζεται από συγκεκριμένους κανόνες οι οποίοι προσδιορίζουν τις σχέσεις μεταξύ των χωρών, ενώ παράλληλα καθορίζουν ότι όλα τα έθνη-κράτη έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Επίσης, ως γενικός κανόνας παρουσιάζεται ότι κάθε έθνος έχει τα δικά του σύμβολα, που κανένα άλλο έθνος δεν μπορεί να σφετεριστεί. Ο σφετερισμός των συμβόλων δικαιολογεί ακόμα και τη χρήση βίας, μιας και αυτός ο σφετερισμός μπορεί να οδηγήσει σε οικειοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς «μας», πράγμα που θα αποτελούσε και απειλή για την εθνική «μας» ταυτότητα. Έτσι, η χρήση βίας σε τέτοιες περιπτώσεις όχι μόνο δεν είναι κατακριτέα και δεν αποτελεί δείγμα εθνικισμού, αλλά, αντίθετα, είναι μια αμυντική πολιτική υπεράσπισης των συμβόλων, ενώ παράλληλα είναι ένας ευρέως αποδεκτός κανόνας στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Στο επόμενο απόσπασμα η Μαργαρίτα προσπαθεί να δικαιολογήσει τις αντιδράσεις των Ελλήνων στην κρίση με τη FYROM, λέγοντας ότι οποιοσδήποτε λαός θα αντιδρούσε έτσι σε μια παρόμοια περίπτωση.

Απόσπασμα 2

- 1 **Αντώνης:** Οιοιοι αντιδράσεις των απλών πολιτών πώς σου φάνηκαν: Τα
- 2 συλλαλητήρια και τα λοιπά;
- 3 **Μαργαρίτα:** (2) Επίσης αναμενόμενα. Ήτανε πολύ φυσικόο (.) ο οποιοσδήποτε
- 4 λαός, δε νομίζω ότι ισχύει μόνο για τον ελληνικό λαό, αυτό ίσως εσύ το ξέρεις
- 5 καλύτερα, αλλά ο οποιοσδήποτε λαός, όταν του θίξεις συγκεκριμένα πράγματα (.)
- 6 τα οποία αυτός έχει για σύμβολα, (.) μάλλον όταν του θίξεις τα σύμβολα, (.)
- 7 αντιδρά, θετικά ή αρνητικά, ανάλογα πώς θα τον οδηγήσεις. Όταν, λοιπόν, εσες
- 8 βγαίνεις και ανακοινώνεις, σε ένα- σε έναν ολόκληρο λαό ότι ένα δικό σου
- 9 σύμβολο, προαιώνιο σύμβολο, (.) το ενστερνίζεται και το σφετερίζεται κάποιος

- 10 άλλος, είναι πολύ φυσικό ο οποιοσδήποτε λαός να αντιδράσει. Είναι σαν ναaa
- 11 βγαίνουνε οι Ιταλοί και να χρησιμοποιούνεεε (.) τονν (.) τη Μασσαλιώτισσα για
- 12 μια δικιά τους (.) επανάσταση ή οτιδήποτε. Είναι πολύ φυσικό κάποια στιγμή οι
- 13 Γάλλοι να ξεσπωθούνε. Το ίδιο έγινε και με τους Έλληνες, και με δεδομένο τοο
- 14 (.) ταμπεραμέντο των Ελλήνων (.) καιαιαι εφόσον ο Έλληνας έχει γαλουχηθεί με
- 15 τραγούδια του στυλ του Έλληνα ο τράχηλος ζυγό δεν- δεν το σηκώνει, εντάξει ήταν
- 16 πολύ φυσικό να αντιδράσουνε. (.) Ήταν πολύ φυσικό να φτάσουμε στα
- 17 συλλαλητήρια, στα οποία και φτάσαμε. (.) Και να έχουν καθολική συμμετοχή, όχι
- 18 απλά Βορειοελλαδιτών, (.) οι οποίοι καίγονταν άμεσα, αλλά και Νοτιοελλαδιτών,
- 19 (.) οι οποίοι ένιωθαν ότι τα σύνορα της Ελλάδας είναι μέχρι εκεί, ίσως θα έπρεπε
- 20 και παραπάνω, αλλά αυτό δεν το λέμε σε- σε στιγμές κρίσεις. [Γέλιο]

(Φοιτήτρια, 23 ετών, ΠΟΛΑΝ)

Η Μαργαρίτα στην ερώτηση (γραμμή 1) απαντάει χρησιμοποιώντας «αοριστία» (Edwards & Potter, 1992. Potter, 1996) («οποιοσδήποτε λαός», γραμμή 5), παρουσιάζοντας ως οικουμενικό κανόνα το ότι κάθε λαός έχει σύμβολα που κανένας άλλος δεν μπορεί να σφετεριστεί. Με τον όρο «προαιώνιο» (γραμμή 9) τα σύμβολα αυτά παρουσιάζονται ότι συνδέουν το παρόν με το παρελθόν. Η αντιδραση ενός λαού όταν του οικειοποιούνται τα σύμβολα παρουσιάζεται ως «φυσική» και «αυτόματη». Στη συνέχεια η Μαργαρίτα χρησιμοποιεί ένα υποθετικό παράδειγμα, στο οποίο αναφέρει ότι σε περίπτωση που οι Ιταλοί χρησιμοποιούσαν το γαλλικό εθνικό ύμνο για δική τους επανάσταση θα υπήρχαν ανάλογες αντιδράσεις (γραμμές 11-12).

Η Μαργαρίτα επικαλείται τον ελληνικό εθνικό χαρακτήρα (γραμμές 13-16) και την ιδιαιτερότητα του Έλληνα χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος να θεωρηθούν οι αντιδράσεις αυτές ιδιοσυγκρασιακές ή εθνικιστικές γιατί παρουσιάσε ότι οι αντι-

δράσεις στην Ελλάδα δημιουργήθηκαν λόγω της παραβίασης ενός γενικά αποδεκτού διεθνούς κανόνα. Η επίκληση του χαρακτήρα των Ελλήνων γίνεται κυρίως για να δικαιολογηθούν το ποσοστό της συμμετοχής και η μορφή της αντίδρασης, και όχι για να δικαιολογηθεί η αντίδραση αυτή καθαυτήν. Επίσης, η Μαργαρίτα παρουσιάζει «ομόφωνες» (Edwards & Potter, 1992. Potter, 1996) τις αντιδράσεις των Ελλήνων, τονίζοντας ότι όλοι, ανεξαρτήτως πού ζούσαν, συμμετείχαν στις κινητοποιήσεις. Είναι ενδιαφέρον ότι σε όλο το απόσπασμα η Μαργαρίτα δεν υιοθετεί ένα εθνικό «εμείς», αλλά έχει το ρόλο του αφηγητή. Έτσι δημιουργεί μια απόσταση ανάμεσα στον εαυτό της και στην κατηγορία «Έλληνες», και χειρίζεται το ρητορικό «δίλημμα του συμφέροντος» (Edwards & Potter, 1992), καθώς φαίνεται να υπερασπίζεται μια εθνική κατηγορία με την οποία δεν ταυτίζεται.

Τόσο ο Θεόδωρος όσο και η Μαργαρίτα υποστήριξαν ότι υπάρχει κάποιος διεθνής άτυπος κανόνας βάσει του οποίου κάθε χώρα έχει τα δικά της σύμβολα, τα οποία δεν πρέπει κανείς άλλος να οικειοποιείται. Έτσι, οι αντιδράσεις των Ελλήνων θεωρούνταν ότι προκλήθηκαν λόγω της παραβίασης αυτού του καθολικά αποδεκτού κανόνα και όχι λόγω του ότι είχαμε σφετερισμό των συγκεκριμένων ελληνικών εθνικών συμβόλων. Με αυτό τον τρόπο στα δύο αποσπάσματα οι συμμετέχοντες απέφυγαν πιθανές κατηγορίες ότι τα επιχειρήματά τους είχαν εθνικιστική χροιά, και βασίζονταν στο ίδιαίτερο εθνικό συμφέρον. Φυσικά, για να είναι αποτελεσματικό αυτό το επιχείρημα, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός τρόπος με τον οποίο γίνονται αντιληπτά τα έθνη-κράτη και το πώς καθορίζονται οι σχέσεις μεταξύ τους. Ενώ κάθε χώρα έχει κάποια ίδιαίτερα εθνικά σύμβολα, αυτά τα σύμβολα παράλληλα αποτελούν και ένα οικουμενικό χαρακτηριστικό που κάθε χώρα πρέπει να έχει (Anderson, 1991. Billig, 1995. Calhoun, 1997). Η ύπαρξη της κοινά αποδεκτής ιδεολογίας των εθνών-κρατών επέτρεψε τόσο στη Μαργαρίτα όσο και στον Θεόδωρο να χρησιμοποιήσουν αυτή την εναλλαγή ανάμεσα σε

εθνικά και οικουμενικά θέματα ώστε να χειρίστούν το δίλημμα εθνικισμός / πατριωτισμός. Τα εθνικά σύμβολα όμως δεν αποτέλεσαν και το μόνο θέμα στην εναλλαγή εθνικών και οικουμενικών ζητημάτων.

Η Μελίνα χρησιμοποιεί μια «θεωρία συνωμοσίας», υποστηρίζοντας ότι πίσω από τη FYROM βρίσκονται οι Ήνωμένες Πολιτείες. Ακόμη και σε αυτήν όμως την περίπτωση η απειλή παρουσιάζεται ως παγκόσμια και όχι ως εθνική.

Απόσπασμα 3

- 1 Αντώνης: Γιατί νομίζετε ότι είχε δημιουργηθεί το θέμα μεταξύ Ελλάδας – Σκοπίων
- 2 εκείνη την περίοδο, (.) το '92-'93;
- 3 Μελίνα: Εγώ να σου πω, γιατί δε θα ήθελα να το πω δημόσια. Εεε
- 4 Αντώνης: Δεν είναι δημόσια, μην ανησυχείτε, πείτε τα.
- 5 Μελίνα: Εγώ θα στο πω γιατί έγινε αυτό το πράγμα, εεε, μπορεί να ακουστεί και
- 6 ου- ουτοπιστικό, διότι εγώ θεωρώ ότι δημιουργήθηκε εκείνη όλη η ιστορία γιατί
- 7 πάλι θα τα βάλω με τους Αμερικανούς, οι οποίοι θέλουν να έχουν αυτό το μικρό
- 8 κρατίδιο, το σκαλοπάτι της διακίνησης των οπλών, εεε, των ναρκωτικών και όλων
- 9 αυτών των διαφόρων εεε (.) μέσων που χρησιμοποιούν αυτοί για να (.) και έτοι
- 10 επιβάλλουν και την πολιτική τους ανάσα (.) σε όλη τη γη, αφού είναι και οι μόνοι,
- 11 δεν υπάρχει αντίπαλο δέος- δέος πλέον και νομίζουν ότι κάνουν αυτό που θέλουν.
- 12 Εγώ θεωρώ ότι εκείνη- εκείνη την εποχή εκείνη η κόντρα που δημι-
- 13 δημιουργήθηκε πάλι εξαιτίας της εεε, εξαιτίας των Αμερικανών, (.) και θέλουνε να
- 14 τους έχουνε σε- υποχείριους εεε τους Σκοπιανούς, εεε για να, εεε, παίζουν να
- 15 παιχνίδι αυτό το παιχνίδι που θέλουν να καθηποτάσσουν τους λαούς με όλα αυτά,
- 16 (.) γιατί, όταν διακινείς π.χ. ναρκωτικά και έχουν και εργοστάσιο οι Αμερικανοί στα
- 17 Σκόπια, (.) και ξεπλένουν βρόμικο χρήμα. Βε-

βαίως και θέλουν να δημιουργούν

18 κα- καταστάσεις τέτοιες, ώστε εεε να μην
έχουν- να μην αντιδρ- πώς να πω, να

19 κοιμίζουν τους λαούς, αλλά τον Έλληνα εύ-
κολα δεν μπορούν να τον κοιμίσουν.

20 Όπως και να το κάνουμε. Μπορεί να είμαστε
το ωχ, αδερφέ, αλλά ωστόσο δεν

21 είμαστε άνθρωποι οι οποίοι περνάνε αναίμα-
κτα ορισμένα πράγματα, τα

22 παιδεύουμε στο μυαλό μας. Και όταν θέλου-
με να δείξουμε ότι μπορούμε να

23 έχουμε φωνή, την έχουμε. Εεε τώρα (1) τι να
πωων, μια χούφτα εκεί πέρα γύφτοι,

24 γιατί γύφτοι είναι στα- στα Σκόπια οι περισ-
σότεροι, εεε δε νομίζω να ήταν απειλή

25 για την Ελλάδα. Σε καμία περίπτωση δεν μπο-
ρώ να το διανοηθώ. Απλά ήτανε εεε

26 ένα, πώς λέγεται, μμμ παιχνίδι σε άλλο επί-
πεδο, (.) κατά την άποψή μου. Δεν έχω

27 τίποτα άλλο να πω πάνω σε αυτό.

(Πρόεδρος δημοτικού διαμερίσματος, 55 ετών,
ΝΔ)

Οι Αμερικανοί παρουσιάζονται ως αυτοί που χρησιμοποιούν το κράτος της FYROM για να πε-
τύχουν τους σκοπούς τους. Ως μέσο για την επι-
βολή των στόχων τους προβάλλεται η διακίνηση
όπλων και ναρκωτικών. Τα όπλα και τα ναρκωτι-
κά αποτελούν «πανικούς της παγκοσμιοποίησης»
(O' Neill, 1990), επομένων αποτελούν απειλή όχι
μόνο για την Ελλάδα αλλά και για τον υπόλοιπο
κόσμο. Οι κάτοικοι των Σκοπίων χαρακτηρίζονται
«υποχείρια» (γραμμή 14), και έτσι δε θεωρούνται
ότι έχουν αυτοδιάθεση ή ότι είναι τα υποκείμε-
να των πράξεών τους. Με τη στάση της αυτή η
Μελίνα εναντίωνται στη FYROM γιατί αποτελεί
απειλή για την παγκόσμια τάξη και για τις οικου-
μενικές ηθικές αξίες. Επιπλέον, δεν είναι καν ενα-
ντίον της FYROM, μιας μικρής και ανίσχυρης χώ-
ρας, αλλά εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών,
μιας πανίσχυρης υπερδύναμης που δρα στο πα-

ρασκήνιο χρησιμοποιώντας άνομα μέσα. Έτσι,
αντί να παρουσιάσει των εαυτό της εναντίον μιας
μικρής και ανίσχυρης χώρας, πράγμα που θα
μπορούσε να θεωρηθεί δείγμα εθνικισμού, πα-
ρουσιάζει τον εαυτό της και τη χώρα μας ως
αμυνόμενους απέναντι στις άνομες βουλές μιας
ξένης υπερδύναμης. Σε αυτό συνηγορεί και η
διατύπωση στο τέλος, όπου αναφέρει ότι «μία
χούφτα γύφτοι» (γραμμές 23-24) δε θα μπορού-
σε να αποτελεί απειλή για την Ελλάδα².

Τέλος, ο Μάρκος, που είναι μέλος του Συνα-
σπισμού, από τη μία υποστηρίζει ότι είναι διεθνι-
στής, ενώ από την άλλη θεωρεί ότι ο πατριωτι-
σμός είναι χρήσιμος.

Απόσπασμα 4

1 Αντώνης: Αναφερθήκατε σεεε ακραία εθνικι-
στικά στοιχεία (.) και (.)

2 προτιγουμένως αναφερθήκατε και σε πατριω-
τισμό. [] κάνοντας κάποιο

3 Μάρκος: [Ναι]

4 Αντώνης: διαχωρισμό εκεί πάνω

5 Μάρκος: Ναι

6 τον κάνω το διαχωρισμό. Τον σκέφτομαι και
πάντα έτσι. Ότι ο εθνικισμός είναι

7 αρρώστια (2), είναι ιδεολόγημα πέρα για πέρα,
ενώ ο πατριωτισμός είναι η ορθή

8 στάση (.) στον εισβολέα πάντα. Αγαπούμε την
πατρίδα μας, δε θέλουμε να έρθει

9 ένας ξένος στρατιώτης εδώ πέρα και να αρχί-
σει να πυροβολεί, ούτε ένα ξένο

10 αεροπλάνο να βομβαρδίζει, (1) δε θα είμαστε
βεβαία, σαν κομουνιστής που είμαι

11 (.) λέω πάντα ότι είμαι διεθνιστής, με την έν-
νοια ότι θα ήθελα να γίνει εεε το

12 κράτος (.) αυτό που λέμε το- που θα έχει (.)
εεε εργάτες, αγρότες, (.) ανθρώπους

13 της δουλειάς και του μόχθου, και του πνεύ-
ματος εν πάσῃ περιπτώσει, (1) ε, σε ένα

14 απέραντο, (.) ξέρω εγώ, κράτος, το οποίο θα

2. Έχει ενδιαφέρον ότι η Μελίνα, αναλογιζόμενη πως ο ρητορικός αυτός σχηματισμός («μία χούφτα γύφτοι») θα μπορούσε να θεωρηθεί ρατσιστικό σχόλιο, τον διορθώνει, ώστε να φανεί ότι αναφέρεται στην εθνολογική σύν-
θεση των Σκοπίων.

βασίζεται όμως στη δημοκρατίαα εεε η
 15 κάλυψη των αναγκών όλων (.) και όχι η κατα-
 σκευή βομβών και αεροπλάνων. (1)
 16 Εεε (1) αλλά, πάλι, στην (.) εποχή που ζούμε
 και στο χώρο που ζούμε είναι
 17 αναγκαίο να είναι πατριώτης κανένας, υπό την
 έννοια ότι ένας ευγενής
 18 ανταγωνισμός μεταξύ (.) διαφορω- διαφορε-
 τικών πολιτισμών. διαφορετικών
 19 λαών και τα λοιπά είναι γόνιμος (.). Η σύ-
 γκρουση είναι η αρρώστια.
 20 Αντώνης: Γόνιμος από ποια άποψη:
 21 Μάρκος: Είναι γόνιμος από το ότι παράγει πο-
 λιτισμό. (.) Παράγει πολιτισμό,
 22 παράγει σκέψη, παράγειειει (.) αυτό που λέ-
 μεεε επίλυση των προβλημάτων των
 23 λαών, γιατί οι λαοί έχουν πολλά προβλήματα
 που ξέρουμε ότι λύνονται πολύ απλά.
 (Δικηγόρος, 58 ετών, Συνασπισμός)

Ο Μάρκος απαντά κάνοντας ένα διαχωρισμό μεταξύ εθνικισμού και πατριωτισμού. Χρησιμοποιεί τον πρώτο πληθυντικό (γραμμή 8) «κατασκευάζοντας» τον πατριωτισμό όχι ως προσωπικό χαρακτηριστικό αλλά ως εθνικό. Για να υπογραμμίσει την αμυντική φύση του πατριωτισμού, χρησιμοποιεί «παραστατικές εικόνες» –«δε θελούμε να έρθει ένας ένος στρατιώτης εδώ πέρα και να αρχίσει να πυροβολεί, ούτε ένα ξένο αεροπλάνο να βομβαρδίζει»– (γραμμές 8-10), (Wooffitt, 1992). Στη συνέχεια ο Μάρκος εισαγάγει την έννοια του διεθνισμού στη συζήτηση με μία αλλαγή από το εθνικό στο κομματικό «σαν κομουνιστής που είμαι (.) λέω πάντα ότι είμαι διεθνιστής» (γραμμές 10-11), χρησιμοποιώντας διαφορετική ταυτότητα. Έτσι ο διεθνισμός παρουσιάζεται ως ένα χαρακτηριστικό των ατόμων που έχουν αριστερές πεποιθήσεις. Ο Μάρκος εξηγεί τι εννοεί με τον όρο «διεθνισμός» υποστηρίζοντας τη δημιουργία ενός μεγάλου κράτους το οποίο θα βασίζεται σε δημοκρατικές αρχές και θα φροντίζει τις ανάγκες όλων των ανθρώπων (γραμμές 11-15). Φυσικά, υποστήριξε προηγουμένως ότι είναι πατριώτης, γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί ότι έρχεται σε αντίφαση με

τη δήλωσή του. Για να ξεφύγει από αυτή την αντίφαση χρησιμοποιεί δύο τρόπους, αφενός υποστηρίζει ότι ο πατριωτισμός «επιβάλλεται» από συγκεκριμένες συνθήκες «εδώ και τώρα» (γραμμή 16), αφετέρου διατυπώνει ότι ο πατριωτισμός έχει θετικές συνέπειες, κυρίως για την πρόοδο του πολιτισμού (γραμμές 17-19 και 21-23). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τρόπος που ορίζει τον πατριωτισμό (γραμμές 18-19) ως «ευγενή ανταγωνισμό μεταξύ λαών» δεν υπονοεί μόνο εθνικούς διαχωρισμούς αλλά και υποστηρίζει τον ανταγωνισμό μεταξύ των λαών.

Έτσι ο Μάρκος χειρίζεται την εν δυνάμει αντίφαση μεταξύ διεθνισμού και πατριωτισμού χρησιμοποιώντας ένα διαχωρισμό, τονίζοντας ότι «στην πράξη» και για λόγους αναγκαιότητας είναι πατριώτης, ενώ ως ηθική αρχή υποστηρίζει το διεθνισμό. Έτσι, από τη μία ο πατριωτισμός παρουσιάζεται ως μια ιστορική αναγκαιότητα, ενώ από την άλλη ο διεθνισμός ως μια επιθυμία και μια ιδανική κατάσταση. Με αυτό τον τρόπο ο πατριωτισμός και ο διεθνισμός πηγαίνουν χέρι χέρι, χωρίς να υπάρχει αντίφαση.

Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο της συνέντευξης για το Μακεδονικό ζήτημα οι συμμετέχοντες παρουσίασαν τους εαυτούς τους ως πατριώτες υπερασπιζόμενοι την πατρίδα τους, αποποιούμενοι όμως παράλληλα την πιθανή κατηγορία του εθνικισμού. Προσπάθησαν να επιτύχουν το στόχο τους με την εναλλαγή από ιδιαίτερα / εθνικά σε διεθνή / οικουμενικά θέματα χρησιμοποιώντας ορισμένες ρητορικές τεχνικές. Οι ομιλητές εφάρμοσαν τις τεχνικές της «αοριστίας» και της «ομοφωνίας» (Edwards & Potter, 1992; Potter, 1996) για να δικαιολογήσουν τις αντιδράσεις των Ελλήνων πολιτών και της ελληνικής κυβέρνησης, τις οποίες παρουσίασαν ως γενικότερα αποδεκτές πρακτικές διεθνώς, βασισμένες σε οικουμενικά αποδεκτές αρχές, και όχι ως αντιδράσεις που έλαβαν χώρα λόγω ιδιαίτερων / εθνικών συμφερόντων. Με τη «θεωρία της συνωμοσίας» η εμπλοκή των

Ηνωμένων Πολιτειών παρουσιάστηκε ως μια οικουμενική απειλή και όχι ως μια απειλή που αφορούσε μόνο την Ελλάδα. Τέλος, υποστηρίχθηκε ότι ο διεθνισμός είναι μια ηθική αρχή, η οποία όμως δε στερεί από τους προασπιστές της την αποδοχή του πατριωτισμού.

Η εναλλαγή ανάμεσα στο ιδιαίτερο και στο οικουμενικό και ο τρόπος που χρησιμοποιήθηκε από τους συμμετέχοντες αποκαλύπτουν ενδιαφέρουσες πτυχές της ιδεολογίας που καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε για τα έθνη-κράτη. Τα έθνη-κράτη «φαντασιώνται» (Anderson, 1991) ως κοινότητες που τις διακρίνει μια «μοναδικότητα» και μια διαχρονικότητα. Η ζωή τους δε βρίσκεται μόνο στο παρόν αλλά επεκτείνεται σε ένα συχνά θεωρούμενο ένδοξο παρελθόν, ενώ ταυτόχρονα υπόσχεται και ένα εξίσου ένδοξο μέλλον. Έτσι, κάθε έθνος έχει τη δική του «μοναδική» ιστορία (Lowenthal, 1994), και δεν είναι τυχαίο ότι οι εθνικές ιστορίες άρχισαν να γράφονται μετά τη δημιουργία των εθνών-κρατών (Hobsbawm & Ranger, 1983). Μπορεί να υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές εθνικών ιστοριών, όμως όλες ισχυρίζονται ότι αντιπροσωπεύουν και μιλούν εκ μέρους όλου του έθνους, εξιστορώντας τη μοναδικότητα των ηθών του και του πολιτισμού του. Η «μοναδικότητα» αυτή όμως της ιστορίας του έθνους δεν περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο έθνος αλλά, αντίθετα, θεωρείται ένα χαρακτηριστικό που καθένα θα πρέπει να έχει. Στην Ελλάδα μέρος της μοναδικότητας αυτής αποτελούν η ιστορία και τα σύμβολα της αρχαίας Μακεδονίας. Η προσπάθεια της FYROM να χρησιμοποιήσει αυτά τα σύμβολα έθεσε σε κίνδυνο τη μοναδικότητα της Ελλάδας και της εθνικής της ταυτότητας.

Φυσικά, αυτή η μοναδικότητα δεν είναι κάτι που αφορά μόνο την ιστορία. Υπάρχει μια σειρά από σύμβολα τα οποία είναι μοναδικά για κάθε έθνος-κράτος, αλλά κάθε έθνος-κράτος οφείλει να τα έχει. Κάθε έθνος-κράτος, λοιπόν, έχει το δικό του όνομα, τη δική του σήματα και το δικό του εθνικό ύμνο, σύμβολα που κανείς άλλος δεν επιτρέπεται να οικειοποιήσει. Όλα αυτά τα σύμβολα είναι ταυτόχρονα ιδιαίτερα αλλά και οικουμενικά.

Έτσι, ο κόσμος των εθνών καθώς και οι κανόνες που τον διέπουν γίνονται «φαντασιακά» αντιληπτοί (Anderson, 1991. Billig, 1995, 1996. Breuilly, 1985). Όλα αυτά τα σύμβολα της μοναδικότητας αποτελούν μέρος της ιδεολογίας των εθνών-κρατών. Αυτή η οικουμενικότητα σημαίνει ότι, όταν μια κοινότητα ανθρώπων αυτοανακηρύσσεται σε έθνος, θα πρέπει να έχει αυτά τα σύμβολα της μοναδικότητας για να γίνει αποδεκτή στον κόσμο των εθνών-κρατών.

Η μετάβαση από ιδιαίτερα σε οικουμενικά θέματα είναι ένα βασικό στοιχείο της ιδεολογίας των εθνών-κρατών και αποτελεί ρητορική «πρώτη ύλη» για τα επιχειρήματα που κατασκευάζουν οι άνθρωποι και αφορούν τα έθνη-κράτη. Στις συνεντεύξεις που παρουσιάστηκαν οι συμμετέχοντες χρησιμοποίησαν αυτή την εναλλαγή ιδιαίτερων και εθνικών θεμάτων για να χειριστούν το δίλημμα εθνικισμός / πατριωτισμός. Οι αντιδράσεις, λοιπόν, των Ελλήνων στο συγκεκριμένο θέμα συχνά θεωρήθηκαν δικαιολογημένες όχι με το σκεπτικό ότι απειλούνταν συγκεκριμένα ελληνικά εθνικά σύμβολα αλλά γιατί παραβιαζόταν ένας οικουμενικός κανόνας για τη χρήση των εθνικών συμβόλων. Οι συμμετέχοντες από τη μία φάνηκαν ότι υποστηρίζουν και δικαιολογούν τις συγκεκριμένες εθνικές θέσεις και αντιδράσεις, υιοθετώντας μια πατριωτική στάση, ενώ από την άλλη φρόντισαν να απομακρύνουν πιθανές κατηγορίες ότι είναι εθνικιστές, επικαλούμενοι ότι οι απόψεις τους προέρχονται από το γεγονός ότι στην περίπτωση αυτή είχαμε παραβίαση οικουμενικά αποδεκτών κανόνων και όχι από το γεγονός ότι θίγονται ιδιαίτερα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Έτσι, η θεωρητική γνώση σε μακροκοινωνικό επίπεδο για την ιδεολογία των εθνών-κρατών συνδέεται σε μικροκοινωνικό επίπεδο με τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι καθημερινά «χτίζουν» τον κόσμο τους και ρητορικά χειρίζονται τα διλήμματα της εθνικής τους ταυτότητας. Από τα παραπάνω συνεπάγεται ότι μέσα στο ρητορικό αυτό πλαίσιο το ιδιαίτερο και το εθνικό δεν είναι αντίθετα από το οικουμενικό και το διεθνές. Η ιδιαίτεροτητα κάθε έθνους δε γίνεται αντιληπτή παρά μονάχα εντός ενός πλαι-

σίου όπου σε διεθνές επίπεδο κάθε έθνος έχει τα συγκεκριμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Έτσι, το ιδιαίτερο και το εθνικό όχι μόνο συνυπάρχουν με το διεθνές και το οικουμενικό αλλά το ένα δε γίνεται κατανοητό χωρίς το άλλο.

Βιβλιογραφία

Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Garden City: Anchor Books.

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities*. London: Verso.

Billig, M. (1978). *Fascists: a Social Psychological View of the National Front*. London: Harcourt Brace Jovanovich.

Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.

Billig, M. (1996). Nationalism as an international ideology: Imagining the Nation, others and the world of nations. In G. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing European Identities: Social Psychological Analysis of Social Change*. Oxford: Butterworth Heinemann.

Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, M., & Radley, A. R. (1988). *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.

Bozatzis, N. (1998). *Greek national identity in talk: the rhetorical articulation of an ideological dilemma*. Unpublished Ph.D. theses. Lancaster University.

Breuilly, J. (1985). Reflections on nationalism. *Philosophy of the Social Sciences*, 15, 6.

Brown, D. (1999). Are there good and bad nationalism? *Nations and Nationalism*, 5, 281-302.

Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Massachusetts: Harvard University Press.

Calhoun, C. (1997). *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.

Condor, S. (2000). Pride and prejudice: Identity management in English people's talk about «this country». *Discourse and Society*, 11, 175-200.

Connor, W. (1993). Beyond reason: the nature of the ethno-national bond. *Ethnic and Racial Studies*, 16, 373-400.

Edwards, D. (1997). *Discourse and Cognition*. London: Sage Publications.

Edwards, D., & Potter, J. (1992). *Discursive Psychology*. London: Sage Publications.

Ελεφάντης, Α. (1993). Από την εθνικιστική έξαρση στο περιθώριο. Στο Α. Λιάκος, Α. Ελεφάντης, Α. Μαντάκης, & Δ. Παπαδημητρίου. *Ο λαός του εθνικισμού και η Ελληνική Βαλκανική Πολιτική*. Αθήνα: Πολύτης.

Fesbach, S. (1994). Nationalism, patriotism and aggression: a clarification of functional differences. In L. R. Huesmann et al., *Aggressive Behaviour: Current Perspectives*. Plenum series in social/clinical psychology. New York: Plenum Press.

Fesbach, S., & Sakano, N. (1997). The structure and correlates of attitudes toward one's nation in samples of United States and Japanese college students: A comparative study. In Bar-Tal & Straub (Eds.), *Patriotism in the lives of individuals and nations*. Nelson-Hall series in Psychology. Nelson-Hall.

Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. New York: Row Peterson.

Figgou, E. (2001). *Social psychological and lay understandings of prejudice, racism and discrimination: An exploration of their dilemmatic aspects*. Unpublished Ph.D. thesis. Lancaster University.

Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. (Eds.) (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ignatieff, M. (1993). *Blood and Belonging: Journeys into New Nationalism*. London: Chatto & Windus.

Kohn, H. (1945). *The Idea of Nationalism*. New York: Macmillan.

Kohn, H. (1955). *Nationalism: Its Meaning and History*. New Jersey: D. Van Nostrand Company.

Kosterman, R., & Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10, 257-274.

Κύρκος, Λ. (1993). *Το αδιέξοδο βήμα του εθνικού σμού: Η αλήθεια για το Μακεδονικό*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Κωνσταντινίδου, Ε. (2000). *Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας στα ελληνικά σχολικά βιβλία ιστορίας: Μία κριτική κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική σχολή, Τμήμα Ψυχολογίας.

Lowenthal, D. (1994). Identity, heritage, and history. In John R. Gillis (Ed.), *Commemorations: The politics of national identity*. New Jersey: Princeton University Press.

Nathanson, S. (1997). Should patriotism have a future? In Bar-Tal & Straub (Eds.), *Patriotism in the lives of individuals and nations*. Nelson-Hall.

O'Neill, J. (1990). AIDS as a Globalizing Panic. In M. Featherstone (Ed.), *Global Culture: nationalism, globalisation and modernity*. London: Sage.

Potter, J. (1996). *Representing Reality: discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage Publications.

Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and behaviour*. London: Sage Publications.

Reicher, S., & Hopkins, N. (2001). *Self and Nation*. London: Sage Publications.

Viroli, M. (1995). *For love of country: An essay on patriotism and nationalism*. Oxford: Oxford University Press.

Wetherell, M. (1998). Positioning and interpretative repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue. *Discourse & Society*, 9, 387-412.

Wetherell, M., & Potter, J. (1992). *Mapping the language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. London: Harvester Wheatsheaf.

Wooffitt, R. (1992). *Telling Tales of the Unexpected: The Organization of Factual Accounts*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

The interplay between particular / national and ecumenical themes in the management of the dilemma of nationalism / patriotism

ANTONIS SAPOUNTZIS

Aristotle University of Thessaloniki, Greece

ABSTRACT

The present article attempts to examine the rhetorical tools speakers used in order to present themselves as patriots disavowing at the same time any possible accusations that they are nationalists. Speakers participated in a study on nationalism. Fifty-seven people formal members of the six biggest political parties in Greece at the time of the study were interviewed. Open-ended interviews were used to collect the data on the topic of the Macedonian issue. Following transcription interviews were analysed using discourse analytic techniques (Edwards, 1997; Potter, 1996; Potter & Wetherell, 1987). It was found that on many occasions people would use particular / national and international themes interchangeably so as to present themselves as patriots. In other words participants frequently argued that they supported Greece in this crisis, not because it was their country but because of the violation of some internationally accepted principles.

Key words: Patriotism / nationalism, Ideological dilemmas, Discourse analysis.

Address: Antonis Sapountzis, School of Education, Department of Primary Education, Aristotle University of Thessaloniki, Greece Tel.: 0030-2310-991234, E-mail: a_sapountzis@hotmail.com